

<http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl>

tytuł artykułu:

Epistemologia nie-baptystyczna.

O konstruowaniu obrazu przestrzeni w tekście Marcela Maussa

autor / autorzy:

Małgorzata Kołodziej

źródło:

„Laboratorium Kultury” 5 (2016), s. 145–159

wersja pdf:

http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl/pdf/LK-2016-7_kolodziej.pdf

afiliacja autora / autorów:

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Filologiczny, Instytut Nauk o Kulturze i Studiów Interdyscyplinarnych, Zakład Teorii i Historii Kultury

słowa kluczowe:

Marcel Mauss, konstruowanie przestrzeni, przestrzeń, epistemologia, społeczeństwa

Eskimosów

abstrakt: (na początku artykułu)

article title:

Non-baptistic epistemology. Constructing the space image in the Marcel Mauss' work

author / authors:

Małgorzata Kołodziej

source:

„Laboratorium Kultury” 5 (2016), pp. 145–159

pdf version:

http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl/pdf/LK-2016-7_kolodziej.pdf

institutional affiliation:

University of Silesia, Faculty of Philology, Institute of Cultural Studies,

Department of Theory and History of Culture

keywords:

Marcel Mauss, spaces' construction, space, epistemology, Eskimo societies

summary: (at the end of the article)

Epistemologia nie-baptystyczna¹. O konstruowaniu obrazu przestrzeni w tekście Marcela Maussa

Abstrakt

W *Szkicu o sezonowych przemianach społeczeństw Eskimosów* Marcel Mauss zakłada, iż do poznania całości kultury niezbędne jest poznanie kontekstu przestrzennego i że na tej właśnie podstawie nabudowywać należy pozostałe aspekty kultury. Sam jednak kontekstu tego nie doświadcza w sposób bezpośredni. Zamiast tego Mauss skupia się na kilku czynnikach, które zebrane razem tworzą dosyć ogólny obraz przestrzeni życia Eskimosów, stanowiącej punkt wyjścia do rozważań o innych aspektach ich egzystencji (religia, system prawny i religijny, życie rodzinne), a także jej sezonowych przemian. Celem artykułu jest analiza sposobów konstrukcji przestrzeni w tekście badacza, który opisywanej przestrzeni nie doświadczył w sposób bezpośredni oraz wskazanie metodologicznych podstaw praktykowanego przez Maussa spojrzenia z oddali.

Słowa klucze: Marcel Mauss, konstruowanie przestrzeni, przestrzeń, epistemologia, społeczeństwa Eskimosów

¹ Ernest Gellner odnosi pojęcie epistemologii baptystycznej do – opartego na bezpośrednim kontakcie z badanym ludem – kultu badań terenowych. Epistemologia nie-baptystyczna byłaby w tym wypadku formą poznania opartą nie na badaniach terenowych, lecz na wiedzy zaczerpniętej z ich relacji. E. Gellner, *Pojęcie pokrewieństwa i inne szkice*, przeł. A. Bydłoń, Wydawnictwo Universitas, Kraków 1995, s. 12. Za wskazówkę w tej kwestii dziękuję Pani Profesor Ewie Kosowskiej.

[...] prawomocności badań terenowych jako jednej
z metod niepodobna podawać w wątpliwość.
Ale czy mogą one faktycznie definiować dyscyplinę?²

Etnografia jest, od początku do końca, uwikłana w pisanie³ – czytamy w tekście *O autorytecie etnograficznym* Jamesa Clifforda. Wzór idealny zakłada w tym przypadku przełożenie empirii na formę tekstową. Właśnie ta praktyka pozwala badaczowi przyjąć rolę autorytetu etnograficznego – nie tylko uprawomocniło naukowo, ale i oparte go na unikalnym doświadczeniu⁴: ktoś w terenie był, poznał przedstawicieli danej kultury osobiście, zatem doskonale wie, o czym pisze. Nim jednak wykształcił się podobny do zaprezentowanego sposób myślenia, antropologia opierała się przede wszystkim na – charakterystycznym dla nurtu ewolucjonistycznego – porównawczym badaniu ludów. Tezy większości badaczy nie były wówczas opracowywane na podstawie własnych badań empirycznych, a jedynie stanowiły próbę zestawienia, na podstawie powstałych dotąd tekstów podróżników czy misjonarzy⁵, danych na temat różnych kontekstów kulturowych. Opisywano ludy, wraz z całym swoim bogactwem kulturowym, pomimo wnikliwego studiowania ich opisów, np. przez antropologów, w większości wciąż stanowiły abstrakcję, Inny zaś był na tyle oddalony i uogólniony jako prototyp, że wszystkie informacje z kontekstu kultury pierwotnej zyskiwały „naukowy” sens dopiero w dokonywanych przez antropologów zestawieniach typologicznych; zmiana nastąpiła w momencie pojawienia się antropologicznego doświadczenia i utrwalenia paradygmatu jego poznania Inności⁶.

W przekonaniu Clifforda, „Antropologia była zawsze czymś więcej niż badaniami terenowymi, lecz badania terenowe były czymś, co antropolog *powinien* zrobić, lepiej lub gorzej, przynajmniej raz”⁷. Być może właśnie dlatego ogromnym szacunkiem w tej dziedzinie cieszą się obecnie monografie terenowe, opisujące kultury z perspektywy ich realnego obserwatora, te zaś, które powstawały

² Tamże, s. 13.

³ J. Clifford, *O autorytecie etnograficznym*, w: tegoż, *Kłopoty z kulturą: dwudziestowieczna etnografia, literatura i sztuka*, przeł. E. Dżurak, KR, Warszawa 2000, s. 33.

⁴ J. Clifford, *O autorytecie etnograficznym ...*, s. 33–34.

⁵ Dowodem poprawności i prawdziwości informacji miały być prawidłowości występujące w kilku tekstach, dotyczących tego samego ludu.

⁶ W.J. Burszta, *Wymiary antropologicznego poznania kultury*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1992, s. 36.

⁷ J. Clifford, *Praktyki przestrzenne: badania terenowe, podróże i praktyki dyscyplinujące w antropologii*, przeł. S. Sikora, w: *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje*, wyb. M. Kempny, E. Nowicka, PWN, Warszawa 2006, s. 151.

drogą żmudnego studiowania wcześniej powstałych tekstów w zaciszu gabinetów antropologów, nierzadko poddawane są wnikliwej krytyce. O istotności prowadzenia badań w terenie przekonuje Bronisław Malinowski – antropolog, który w latach 1914–1918 trzykrotnie przeprowadzał badania terenowe na Wyspach Trobrianda⁸ i jako pierwszy zebrał i usystematyzował metody pracy w terenie. Już we wstępie monografii *Argonauci Zachodniego Pacyfiku* przekonuje, że

Badania prowadzone wśród tubylczych plemion przez ludzi z fachowym akademickim przygotowaniem udowodniły ponad wszelką wątpliwość, że naukowe, metodyczne badania mogą dać daleko bardziej wyczerpujące i jakościowo o wiele lepsze rezultaty aniżeli te, które możemy znaleźć w najlepszych nawet opracowaniach nieprzygotowanych do tych zadań amatorów⁹.

Jak widzimy, antropologia coraz bardziej ukierunkowywała się na doświadczenie terenowe i bezpośrednie badanie kultur. Mimo to, prace Marcela Maussa, którego zaplecze naukowe nie wyrastało z kontaktu z terenem¹⁰ (w kontekście tej pracy mam na myśli zwłaszcza jego *Szkic o sezonowych przemianach społeczeństw Eskimosów*), do dziś cieszą się uznaniem oraz mianem prac wpływowych, a sam ich autor nazywany jest jednym z ojców założycieli francuskiej antropologii. Zasługi badacza przypomina Claude Lévi-Strauss we *Wprowadzeniu* do dzieła Maussa *Socjologia i antropologia*:

Nie będziemy tu podkreślać roli Maussa w francuskiej myśli etnologicznej i socjologicznej [...]. Poprzestaniemy na przypomnieniu, że jego wpływ nie ograniczał się do etnografów, z których żaden nie może powiedzieć o sobie, iż go uniknął, lecz rozciągał się również na językoznawców, psychologów, historyków religii i orientalistów. Cała plejada francuskich badaczy w dziedzinie nauk społecznych i humanistycznych zawdzięcza mu, z takiego lub innego względu, swą orientację¹¹.

Biorąc pod uwagę doniosłą rolę, jaką przypisuje się procesowi podróży oraz przebywaniu pośród badanej społeczności, popularność Maussa – tworzącego

⁸ B. Malinowski, *Argonauci zachodniego Pacyfiku. Relacje o poczynaniach i przygodach krajowców z Nowej Gwinei*, PWN, Warszawa 1967, s. 37–38.

⁹ B. Malinowski, *Argonauci zachodniego Pacyfiku...*, s. 13.

¹⁰ *Francuska antropologia kulturowa wobec problemów współczesnego świata*, red. A. Chwieduk, A. Pomieciński, PWN, Warszawa 2008, s. 21.

¹¹ C. Lévi-Strauss, *Wprowadzenie do twórczości Marcela Maussa, w: tegoż, Socjologia i antropologia*, przeł. M. Król, K. Pomian, J. Szacki, PWN, Warszawa 1973, s. XI.

swoje dzieło na podstawie źródeł zastanych, a mimo to cieszącego się uznaniem – może wydawać się czymś nadzwyczajnym. Przecież, zdaniem Clifforda, to właśnie praktyki przestrzenne – działania podejmowane w terenie, czyli przestrzeni „dyskursywnie wytworzonej i cieleśnie praktykowanej”¹², kształtują zarówno ów teren, jak i badacza, mają więc także wpływ na efekt końcowy pracy – monografię terenową. W dobie coraz liczniejszych wypraw badawczych tworzenie opisu odległych społeczeństw wyłącznie na podstawie cudzych tekstów nie było czymś, co zasługiwało na uznanie. To rezerwowano dla badaczy spędzających w terenie długie miesiące czy nawet lata, poznających obcą kulturę bezpośrednio, za pomocą przyjętej przez siebie metody. W taki też sposób często definiowana jest do dzisiaj etnografia:

termin ten odnosi się głównie do konkretnej metody albo do zestawu metod. W swojej najbardziej charakterystycznej formie wymagają one od etnografa uczestniczenia, jawnego bądź ukrytego, w codziennym życiu ludzi przez dłuższy okres, obserwowania biegu zdarzeń, słuchania rozmów, zadawania pytań – jednym słowem wymagają zbierania wszelkich dostępnych danych, które rzucą nieco światła na kwestie będące przedmiotem badań¹³.

Badaczom z doświadczeniem terenowym przypisuje się po dziś dzień – jak zostało już wspomniane – rolę autorytetu etnograficznego¹⁴, zwłaszcza, gdy towarzyszy im dodatkowo wyznawany relatywizm kulturowy oraz stosowanie właściwej metody¹⁵. Następujący po pobycie w terenie proces pisania etnograficznego stał się zaś szczególną strategią utwierdzenia tego autorytetu „dostarczyciela prawdy w tekście”¹⁶. Czy oznacza to, że nie można mówić o autorytecie etnograficznym w odniesieniu do badaczy, którzy podejmują się stworzenia opisu obcej kultury, choć nie doświadczyli terenu, nie zanurzyli się w nim, zgodnie z wymogami antropologii baptystycznej? Przypadek Marcela Maussa pozwala sądzić, że niekoniecznie, albowiem mimo iż pracował on na źródłach zastanych, jego prace na zawsze wpisały się w kanon dzieł szczególnie wartościowych dla antropologii.

¹²J. Clifford, *O autorytecie etnograficznym*, przeł. J. Iracka, S. Sikora, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” 1995, nr 49, z. 3–4, s. 140.

¹³M. Hammersley, P. Atkinson, *Metody badań terenowych*, przeł. S. Dymczyk, Zysk i S-ka, Poznań 2000, s. 11.

¹⁴J. Clifford, *O autorytecie etnograficznym...*, s. 20.

¹⁵Przebywanie w wiosce wśród tubylców, posługiwanie się ich językiem, pozostawanie wśród nich przez długi okres w celu poznania tubylczej codzienności, nie zaś dla wprowadzania zmian czy nawracania – jak miało to miejsce w przypadku misjonarzy, zwiększenie nacisku na obserwację czy używanie uogólnień teoretycznych. Tamże, s. 21–22.

¹⁶Tamże, s. 20.

Konstruowanie przestrzeni w tekście

Francuski badacz jasno określa cel swojej pracy: chce prześledzić morfologię społeczną Eskimosów¹⁷, a więc podjąć próbę powiązania wątku przestrzennego z przejawami życia, takimi jak system prawny, moralność, gospodarka domowa czy życie religijne. Już we wstępie stwierdza, że

teren wywiera wpływ wyłącznie współdziałając z tysiącem innych czynników, od których jest nieodłączny. Istnienie jakiegos bogactwa mineralnego nie wystarcza, by zmusić ludzi do skupienia się w określonym punkcie terytorium; [...] Klimat czy rzeźba terenu nie wystarcza, by ludzie skupili się miast żyć w rozproszeniu¹⁸.

Wskazując na istotne różnice w podejściu antropogeografii i morfologii społecznej do przedmiotu badań, Mauss podejmuje się opisanie uwarunkowań przestrzennych w powiązaniu z przejawami życia społecznego. Problematyka przestrzeni, w której funkcjonują Eskimosi i to, w jaki sposób badacz, nie bazujący na własnym doświadczeniu, kreuje przestrzeń kulturową w tekście, wydaje się w tym kontekście kwestią wartą prześledzenia.

Badacze terenowi do konstruowania przestrzeni w tekście dochodzą z jednej strony poprzez przyjętą metodologię – wyznaczają pewien obszar przestrzeni wart w ich opinii zbadania oraz konstruują swój obszar badań poprzez ustalenie pewnych kryteriów i kategorii badań. Z drugiej strony, czynnikami kształtującymi obraz przestrzeni w tekście są doświadczenie i jego pamięć, które stanowią swoiste kategorie poznania, gdyż, jak stwierdza Roger Keesing,

większość z tego, czego dowiaduje się etnograf, nigdy nie znajdzie się w notatkach, ponieważ zawsze pozostaje w sferze tego, co z braku lepszego terminu nazwalibyśmy sferą wiedzy nieuświadomionej, wiedzy o pewnych zdarzeniach, ludziach, zapachach i dźwiękach, których nie sposób ująć w słowa¹⁹.

¹⁷ „ESKIMOS jest nazwą pochodzenia indiańskiego. Algonkinowie, indiańscy sąsiedzi Eskimosów, nazwali ich w swoim języku eskimutsik, co oznacza »pożeracze surowego mięsa«. Niektórzy badacze kanadyjscy wywodzą tę nazwę od słowa z języka Indian Micmac, esgimow, oznaczającego »mówiących językiem obcej ziemi«. W literaturze nazwa Eskimosi pojawiła się już w XVII wieku i przyjęła się na gruncie europejskim. W 1932 r. na Międzynarodowym Kongresie Etnologicznym w Waszyngtonie, przyjęto jednolitą, oficjalną nazwę »Eskimo«, odmienianą w różnych językach. Jednakże od lat 70-ych, Eskimosi, uznając tę nazwę za pejoratywną, próbują nieformalnie zastąpić ją rodzimym słowem »Inuit« (liczba pojedyncza »Inuk«, liczba podwójna »Inuuk«), oznaczającym „prawdziwi ludzie“. Cyt. za: J. Machowski, *Inuit. Opowiadania eskimoskie*, http://cyfroteka.pl/ebooki/Inuit__Opowiadania_eskimoskie-ebook/p96181i152433 [dostęp: 11.01.2017].

¹⁸ M. Mauss, *Szkic o sezonowych przemianach społeczeństw Eskimosów. Studium z morfologii społecznej*, w: *tegoż, Socjologia i antropologia...*, s. 572.

¹⁹ R. Keesing, *Anthropology as Interpretative Quest*, w: "Current Anthropology", vol. 28, nr 2, s. 161–176,

Zdanie to doskonale wpisuje się w problematykę konstruowania obrazu przestrzeni w tekście etnograficznym. Czytając monografie terenowe powstałe jako efekt bezpośredniego kontaktu z badanym ludem, niejednokrotnie natrafia się na rozległe, często bardzo szczegółowe, opisy przestrzeni, które nie miałyby racji bytu bez wcześniejszej obserwacji – najprościej mówiąc: trudno stworzyć opis uwzględniający szczegółowe rozlokowanie elementów przestrzennych, atmosferę miejsca, kolorystykę, a nawet – dające się wyczuć, czy może skojarzyć pod wpływem istniejących w krajobrazie impulsów – zapachy. Ujawnia się więc na poziomie konstruowania obrazów przestrzeni nierozzerwalność doświadczenia z opisem, zaś ów związek uznawany jest za jeden z problemów metodologicznych dyscypliny²⁰. Sam opis natomiast, jako z jednej strony materiał służący budowaniu wiedzy, z drugiej zaś – narzędzie i sposób wyjaśniania²¹, stanowić ma pewien kontekst dający czytelnikowi możliwość poznania nie tylko ludzkiej kultury, ale także ulokowania jej w określonej przestrzeni. Można powiedzieć, że dzięki pracy antropologa, świat, który postanowił on zbadać, zostaje przezeń powołany do istnienia, badacz czyni go dostępnym i zrozumiałym dla innych²². W taki właśnie sposób, czytając np. *Argonautów Zachodniego Pacyfiku*, czytelnik nie tylko poznaje kulturę Trobriandczyków, lecz bez większego wysiłku – dzięki wnikliwym i szczegółowym opisom, zawierającym zarówno charakterystykę elementów przestrzeni, jak i próbę przedstawienia słyszalnych w niej dźwięków i wyczuwalnych woni – może z łatwością wyobrazić sobie konkretne miejsca. To z kolei wskazuje na trzeci czynnik, za pomocą którego antropolog konstytuuje przestrzeń, czyli dyskurs.

Antropologia w dużej mierze opiera się na ubieraniu w słowa tego, co zostało wcześniej przez badacza poznane, doświadczone. I chociaż – jak pisze Clifford Geertz uznając tę dyscyplinę za rodzaj pisarstwa – dobre teksty antropologiczne to teksty proste, które nie zachęcają do czytania krytyczno-literackiego²³, to jednak w przypadku opisu przestrzeni, nagromadzenie szczegółów i poetyckość stanowią bez wątpienia atut. To właśnie dzięki zawarciu w tekście wielu szczegółów dotyczących krajobrazu, przestrzeń kulturowa zyskuje w umyśle czytelnika wizerunek bardziej realny, stając się jednocześnie łatwiejszym do wyobrażenia „tłem” dla opisywanej kultury. Analiza dzieła Maussa poświęconego społecznościom

za: K. Kaniowska, *Opis: klucz do rozumienia kultury*, PTL, Łódź 1999, s. 57–61.

²⁰ K. Kaniowska, *Opis: klucz do rozumienia kultury...*, s. 68.

²¹ Tamże, s. 49.

²² Tamże, s. 81.

²³ C. Geertz, *Dzieło i życie. Antropolog jako autor*, przeł. E. Dżurak, S. Sikora, Warszawa 2000, s. 10.

Eskimosów, jaką tu założono, pozwoli – mam nadzieję – odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób następuje proces konstruowania reprezentacji przestrzeni w tekstach, które pisane były bez odtwarzania posiadanego w pamięci obrazu miejsc. Pomimo solidnej liczby źródeł zastanych, jakimi dysponował, pomimo oparcia swojego *Szkicu o sezonowych przemianach...* na pracach badaczy terenowych, mających wcześniej styczność z opisywanymi grupami, jego spojrzenie na badaną kulturę było jednak przecież zapośredniczone. Mauss nie poznał jej osobiście, bezpośrednio, przez wspomniane już „zanurzenie”, ale dzięki cudzym, etnograficznym doświadczeniom. Nie stanowi to jednak, moim zdaniem, większego problemu, albowiem zamierzeniem Maussa nie była interpretacja dzieł, z których korzystał, ta wszak mogłaby zmienić wydźwięk informacji w nich zawartych. Jego celem było natomiast zbadanie pewnego zjawiska społecznego z użyciem opisów/relacji już istniejących. Nawiasem mówiąc, zdaniem Geertza, trudno w ogóle mówić o „czystym” – czyli w tym przypadku pozbawionym interpretacji – spojrzeniu na kulturę oraz jej opisaniu, gdyż „antropologiczne pisma same stanowią interpretacje, i to na dodatek interpretacje drugiego i trzeciego stopnia. (Z samej definicji wynika, że tylko tubylec dokonuje interpretacji pierwszego stopnia: w końcu to jego kultura)”²⁴. Oznacza to, że każdy antropolog wyjeżdżający w teren, patrzy na obcą kulturę przez pewne „filtry”, które nakłada mu jego własna kultura, zaś osoba pracująca na materiale zastanym spogląda na tekst, będący interpretacją badacza terenowego, który w trakcie lektury poddaje kolejnej – własnej interpretacji. Należy pamiętać jednak, że praktyka badawcza to nie tylko wyjazd w teren, lecz także konstruowanie tekstu naukowego²⁵ i to właśnie ów tekst naukowy zostanie w niniejszej pracy poddany analizie pod kątem konstruowania przestrzeni.

Mauss, pisząc *Skic o sezonowych przemianach społeczeństw Eskimosów*, tworzy znakomitą pracę, opartą na solidnym zapleczu teoretycznym i popartą pracami etnografów badających kulturę Eskimosów bezpośrednio w terenie. Pokazuje – poprzez zestawienie informacji pochodzących z najznamienitszych wśród powstałych wówczas prac – sposób, w jaki dokonują się przemiany w społeczeństwie w zależności od pory roku. Rozważania swoje opatruje licznymi – naszkicowanymi na podstawie wskazówek zawartych w tekstach – rysunkami i mapami, mającymi pomóc w zobrazowaniu poszczególnych elementów terenu (np. plan i przekrój igloo, zaznaczone na mapie miejsca zajmowane w różnych okresach

²⁴ C. Geertz, *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, przeł. M.M. Piechaczek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005, s. 30.

²⁵ Tamże, s. 43.

roku, plany domów)²⁶. Jak sam jednak zaznacza, jego celem nie jest stworzenie „monografii różnorodnych osobliwości właściwych morfologii Eskimosów”²⁷, celem jest natomiast ustanowienie – na podstawie społeczeństwa Eskimosów – zależności bardziej ogólnych²⁸.

Cytując za Maussem:

Zamierzamy zająć się tu morfologią społeczną społeczeństw Eskimosów. Miano „morfologii społecznej” nadajemy, jak wiadomo, nauce, która dąży nie tylko do opisanie, lecz również wytłumaczenia materialnego substratu społeczeństw, tzn. kształtu, jaki one przyjmują, zasiedlając określone terytorium, liczebności i gęstości populacji, sposobu jej rozmieszczenia oraz ogółu spraw, które służą jako nośniki życia zbiorowego. [...] Eskimosi stanowią uprzywilejowany przedmiot badań właśnie z tego względu, że ich morfologia nie jest taka sama w różnych okresach roku; to, w jaki sposób ludzie ci skupiają się, rozmiar i kształt ich domów, charakter ich stanowisk zmieniają się całkowicie w zależności od pór roku²⁹.

W *Szkicu o sezonowych przemianach...* Mauss nakreśliła najpierw cechy stałe morfologii, czyli te, które pozostają niezmiennie przez okres całego roku, jednak to m.in. od nich zależą pewne zmienne okoliczności. Zalicza do nich np. sposób, w jaki społeczeństwa te są powiązane z terenem czy liczbę, naturę i wielkość składających się na nie grup elementarnych³⁰. Następnie przedstawiona zostaje morfologia sezonowa, zmieniająca się w zależności od pory roku – autor ustala, na czym przemiany te polegają, przy czym skupia się na aspektach takich jak lokalizacja, natężenie życia społecznego i religijnego oraz prawo.

Praca Maussa jest więc wyczerpującym omówieniem pewnego problemu występującego w obcej kulturze, na podstawie tylko znajomości tekstów dotyczących tej kultury. Istniejące już wtedy monografie poświęcone Eskimosom dały mu możliwość wnikliwego prześledzenia zwyczajów panujących w interesującej go kulturze, dzięki czemu, na ich podstawie, mógł poddać kulturę kolejnym analizom i interpretacjom, badając ją pod konkretnym – w tym wypadku morfologii społecznej – kątem. Badanie kultury – nawet oparte tylko na tekstach – nasuwa pytania o teren. Czy w przypadku Maussa, studiującego długotrwanie prace badaczy terenowych, zajmujących się interesującą go kulturą, a w końcu piszącego na

²⁶ Więcej na temat roli oraz funkcji map, tabeli oraz treści graficznych w pracach terenowych: M. Rygielska, „Listy uwierzytelniające” etnografa, „Laboratorium Kultury” 2013, nr 2, s. 28–57.

²⁷ M. Mauss, *Szkic o sezonowych przemianach społeczeństw Eskimosów...*, s. 569.

²⁸ Tamże.

²⁹ M. Mauss, *Szkic o sezonowych przemianach społeczeństw Eskimosów...*, s. 417–418.

³⁰ Tamże, s. 575.

temat tej kultury pracę, mającą stałe miejsce w kanonie najważniejszych lektur antropologicznych, można mówić o obszarach zamieszkiwanych przez Eskimosów jako o jego „terenie badawczym”? Agnieszka Chwieduk oraz Adam Pomiećński we wprowadzeniu do *Francuskiej antropologii kulturowej* piszą:

nie ma „terenu” bez jego interpretacji i refleksji, nie ma bogactwa interpretacji bez doświadczenia „terenu”, bez wykazania, że antropolodzy, badając postacie życia zbiorowego i konstruując ich opis, jednocześnie poszukują wyjaśnień zasad zachowania ludzi³¹.

Powyższy ciąg zostaje zachowany także w przypadku Maussa, który poddał interpretacji oraz refleksji teren już wówczas zbadany, co doprowadziło go do wniosków dotyczących cyklicznych przemian zachodzących w społeczeństwie. To z kolei stało się możliwe dzięki przyjęciu przez badacza metody, polegającej na połączeniu morfologii społecznej z ideą całościowego faktu społecznego, wyrażającej się w równoczesnym badaniu wszelkiego rodzaju instytucji – religijnych, prawnych, moralnych, rodzinnych, politycznych i gospodarczych³². Jednocześnie Mauss neguje założenia geografów i mimo iż czerpie z ich prac, twierdząc, że dobrze opisują one środowisko, to dostrzega nadmierne skupienie na czynniku tellurycznym, traktowanym przez nich jako jedyny mający wpływ na środowisko. Sam zaś broni stanowiska, wedle którego

rzeźba terenu, jego bogactwa naturalne, fauna i flora wywierają wpływ na organizację społeczeństw. [...] Właściwa sytuacja geograficzna nie jest bynajmniej istotnym faktem, który winien nieustannie przyciągać wzrok; stanowi ona wyłącznie jeden spośród wielu warunków, od których zależy materialna forma zgrupowań ludzkich [...]. Słowem, czynnik telluryczny musi być powiązany ze złożoną całością środowiska społecznego³³.

Zgodnie z powyższym uznać można, że Mauss zakłada, iż do poznania kultury Eskimosów niezbędne jest poznanie jej kontekstu przestrzennego – jest ono podstawą, na której należy nabudowywać pozostałe aspekty kultury. Z drugiej zaś strony – kontekstu tego nie doświadcza w sposób bezpośredni. Być może właśnie z tego względu w jego tekście odczuwa się raczej powściągliwość wobec

³¹ *Francuska antropologia...*, s. 12–13.

³² M. Mauss, *Szkic o darze. Forma i podstawa wymiany w społeczeństwach archaicznych*, w: *Świat człowieka – świat kultury. Antologia tekstów klasycznej antropologii*, red. E. Nowicka, M. Głowacka-Grajper, PWN, Warszawa 2009, s. 107.

³³ M. Mauss, *Szkic o sezonowych przemianach społeczeństw Eskimosów...*, s. 571–573.

szczególowego rekonstruowania elementów tej przestrzeni. Zamiast tego skupia się on na kilku czynnikach, które zebrane razem tworzą ogólny obraz przestrzeni życia Eskimosów, stanowiącej jednak istotny aspekt ich społecznej egzystencji (religia, system prawny i religijny, życie rodzinne), a także sezonowych przemian ich społecznej morfologii. Przestrzeń zostaje zatem wypełniona strukturą, tworzącą wraz z nią całościowy fakt społeczny. Mauss nie opisuje pojedynczych elementów kultury, lecz system dokonujących się w czasie roku zmian, zachodzących w życiu społecznym, uzależnionym od środowiska.

Przestrzeń Eskimosów. W stronę ukonkretnienia

Pracę swoją rozpoczyna od podania współrzędnych geograficznych i szczegółowych danych dotyczących obszaru swoich dociekań.

Eskimosi rozmieszczeni są obecnie między 78°8' szerokości północnej (stanowisko Itah, Cieśnina Smitha na północnowschodnim wybrzeżu Grenlandii) a 53°4' na południu, nad Zatoką Hudsona (wybrzeże zachodnie); jest to skrajna granica, do której regularnie docierają. Na wybrzeżu Labradoru docierają do okolic 54°, a nad Pacyfikiem aż do 56°44' szerokości północnej. Obejmują tedy ogromny obszar o 22 stopniach szerokości i prawie 60 stopniach długości, który ciągnie się aż do Azji, gdzie mają jedno stanowisko (w East Cape)³⁴.

Tak duża precyzja dowodzi, że obszary zamieszkiwane przez Eskimosów nie są dla badacza jedynie jakąś odległą krainą, o której czyta się w książkach, miejscem, o którym wiadomo tylko, że istnieje, ale trudno je jakoś konkretnie ulokować na globie. Mauss, poprzez dookreślenie współrzędnych, nie tylko urealnia przestrzeń, lokując ją w konkretnym miejscu na Ziemi, ale także zarysowuje kontur badanego przez siebie obszaru, wyznacza jego granice. Następnie określa ogólny charakter poszczególnych miejsc oraz panujący klimat:

zajmowane przez nich wybrzeża [...] mają zawsze ten sam charakter: węższy lub szerszy pas ziemi biegnie wzdłuż granic płaskowyżu, który mniej lub bardziej stromo spada ku morzu; [...] Na Grenlandii góry spadają wprost do morza; co więcej, ogromny lodowiec, zwany Inlandsis (lądolód wewnętrzny) pozostawia tylko pas górski, którego najszersza część (szeroka z powodu fiordów, a nie sama przez się) mierzy zaledwie 140 mil. [...] Tylko fiordy i wyspy na fiordach są chronione przed wielkimi wiatrami, co sprawia, że

³⁴Tamże, s. 575–576.

panuje tam znośna temperatura; [...] Płaskowyż wewnętrzny, jeśli nie jest zajęty przez lodowce, omiatają wichry i stale pokrywa śnieg; [...] Labrador ma taki sam charakter, przy czym jego klimat wewnętrzny jest jeszcze bardziej kontynentalny³⁵.

Z jednej strony uderza szczegółowość opisu, z drugiej zaś jego „surowość” – oprócz geograficznych faktów, charakterystyki terenu geograficznego, nie otrzymujemy żadnych bardziej plastycznych, „przeżytych” ujęć pejzaży. Dowiadujemy się jednak o tym, co w takim ujęciu najważniejsze – o sposobach rozmieszczenia ludzi na zajmowanej powierzchni. Proces konstruowania przestrzeni przebiega więc – jak widzimy – od ogólnego zarysowania konturów miejsca (dzięki wytyczeniu jego granic poprzez współrzędne geograficzne) przez określenie ogólnego charakteru miejsca – jego klimatu i rzeźby terenu, aż po rozlokowanie w nim poszczególnych skupisk ludzkich.

W opozycji do oszczędnych przedstawień terytorium, w tekście odnajdujemy za to precyzyjne charakterystyki poszczególnych typów domów Eskimosów, do których opisu badacz podchodzi z dużą dokładnością. Dobrym przykładem niech będzie tu opis stanowiska, które Mauss określa jako prawdziwą jednostkę terytorialną, a której obraz zawiera informacje dotyczące zarówno tego, co stanowisko obejmuje (zespół domów, ogół pól namiotowych, tereny i akwenty łowieckie, drogi, ścieżki i przystanie), ale i tego, jak przebiegają jego granice w zależności od regionu (fiord wraz z pastwiskami alpejskimi, wyspa z wybrzeżem, bądź też przylądek z zapleczem)³⁶. W opisie poszczególnych, wchodzących w skład stanowiska domostw podaje zaś ich lokalizację oraz charakterystykę terenu, na którym się je buduje, kształt, wykorzystywany materiał, rodzaje budynków, wyposażenie, zaopatrując wszystko w poglądowe rysunki:

Namiot ma wszędzie tę samą nazwę: *tupik* – i wszędzie, od Angmagssalik aż do wyspy Kadiak, ma ten sam kształt. Schematycznie można powiedzieć, iż składa się on z tyk ułożonych w kształcie stożka; na tych tykach umieszcza się skóry, najczęściej skóry renów, niekiedy zsyte, niekiedy nie; u podstawy przytrzymują je duże kamienie, zdolne oprzeć się straszliwej sile wiatru. [...] Tam, gdzie reny są rzadkie, jak w Angmagssalik i w całej Grenlandii wschodniej, namiot sporządza się ze skór foczych; ponieważ brak tam również drzewa, przeto także kształt namiotu jest nieco inny. Namiot buduje się w miejscu gwałtownie opadającym tak, by mógł opierać się o jedną ścianę z ziemi, w którą wbija się

³⁵ Tamże, s. 576–577.

³⁶ Tamże, s. 580–581.

poziomą tykę, podtrzymywana z przodu przez krzyżak; o tę tykę opiera się z rzadka inne i rozwiesza się na niej skóry³⁷.

Szczegółowe opisy form mieszkalnych w szkicu są zasługą Williama Edwarda Parry'ego i Francisa Lyona, którzy sporządzili je na podstawie własnych obserwacji w terenie. Jak bowiem zauważa Mauss, przy okazji przytaczania bibliografii, która posłużyła mu przy tworzeniu analizy sezonowych przemian społeczeństw Eskimosów, choć „W żadnym wypadku nie można powiedzieć, że Eskimosi są najlepiej zbadaną rodziną ludów, trzeba jednak przyznać, że posiadamy na ich temat zespół zadowalających w zasadzie monografii.”³⁸ Wśród autorów owych „zadowalających monografii” wymienia m.in. Hinricha Rinka, Luciena M. Turnera, Williama Edwarda Parry'ego, George'a Francisa Lyona, Heinricha W. Klutschaka, a także Franza Boasa, organizatora pierwszej – uznawanej wśród antropologów za pionierską, czy wręcz wzorcową – ekspedycji badawczej The Jessup North Pacific Expedition (1897–1902)³⁹, który w jej trakcie wypracował nowoczesne techniki badań terenowych⁴⁰ oraz zapoczątkował metodę nazywaną później obserwacją uczestniczącą⁴¹. Boas prowadził badania Eskimosów na Ziemi Baffina oraz wśród ludów Zatoki Hudsona, a jego projekt zakładał badania zarówno geograficzne, jak i etnograficzne i obejmować miał rozpoznanie wpływu środowiska na sposób myślenia, w tym wyobrażeń o przestrzeni na konkretne zachowania (migracje, relacje z sąsiednimi plemionami itd.)⁴².

Spojrzenie z oddali

Zgodnie z założeniami Émile'a Durkheima (autora studium *Elementarnych form życia religijnego*⁴³, również opartego na źródłach zastanych, a nie własnych badaniach terenowych), Mauss uważał etnografię za naukę pomocniczą

³⁷ Tamże, s. 593–594.

³⁸ Tamże, s. 661.

³⁹ Nie była to jednak pierwsza wyprawa badacza. Wcześniej w latach 1883–1884 prowadził badania wśród Eskimosów, które były jednymi z pierwszych antropologicznych badań terenowych, a w latach 1886–1888 organizował ekspedycje do Brytyjskiej Kolumbii. Jednak to właśnie The Jessup North Pacific Expedition zapisała się w pamięci przyszłych pokoleń antropologów jako, w dużej mierze, prekursorska. Por. A.K. Paluch, *Mistrzowie antropologii społecznej*, PWN, Warszawa 1990, s. 105.

⁴⁰ A.K. Paluch, *Mistrzowie antropologii społecznej...*, s. 104.

⁴¹ R. Deliége, *Historia antropologii*, przeł. K. Marczevska, Oficyna Naukowa, Warszawa 2011, s. 109.

⁴² E. Kopeczyńska, *Metoda i pasja. Antropologia kulturowa Franza Boasa*, NOMOS, Kraków 2012, s. 59–60.

⁴³ É. Durkheim, *Elementarne formy życia religijnego: system totemiczny w Australii*, przeł. A. Zadrożyńska, PWN, Warszawa 1990.

ogólnej socjologii opisowej⁴⁴, nie zaś praktykę samą dla siebie. Z doskonałym skutkiem wykorzystywał ją zresztą także w innych swych, rozpoznawanych jako fundamentalne, pracach, jak *Szkic o darze*⁴⁵ czy *Sposoby posługiwania się ciałem ...*⁴⁶, traktując doniesienia terenowe jako źródło wiedzy idiograficznej, na której można budować prawa etologii społecznej. Wiedzy rzetelnej, ale jednak partykularnej, wymagającej zatem konfrontacji z szeregiem podobnych źródeł.

Pobyt w terenie i konstruowanie przestrzeni przez badaczy terenowych, co znacznie później zauważyli i przekonująco wykazali Clifford i Geertz, najczęściej wiąże się bowiem z procesem konkretyzowania, który zaczyna się jeszcze przed wyjazdem w teren, a kończy na (mniej lub bardziej udanym) odtworzeniu w etnograficznym dyskursie doświadczenia konfrontacji przestrzeni wyobrażonej z rzeczywistością. Można więc przyjąć, że owo odtworzenie na swój sposób skażone jest jednak wyprzedzającym go „przed-doświadczeniem”. W przypadku Maussa mamy do czynienia z procesem odwrotnym – badacz najpierw (przez zapośredniczenie) doświadcza terenu, rozpoznaje go, fragment po fragmencie, stawiając kroki tak, jak podpowiada mu opis, by dopiero potem stworzyć ogólne wyobrażenie przestrzeni. To dyskursywne odtwarzanie czegoś, co zostało wcześniej zdyskursywizowane i nakreślone przez kogoś innego. Tak dokonywana rekonstrukcja przestrzeni, od nieznanego terenu do jego wyobrażenia, nie oddaje z pewnością prawdziwego charakteru miejsca, którego dotyczy. Jest przecież przerysowywaniem konturów poczynionych już cudzą ręką, ale czy można powiedzieć, że są one przez to mniej rzetelne niż te, wykonane przez pierwszych rysowników? Praktykowane przez Maussa przerysowywanie/rekonstruowanie przemierzanej przez innych przestrzeni przywodzi na myśl spojrzenie z oddali, które w połączeniu z metodą całościowego badania faktów społecznych zdaje się jednak spełniać istotny wymóg tworzenia dystansu, właściwy zadaniom nauki, badającej rzeczy i zjawiska w sposób całościowy. W końcu – jak za Rousseau, zauważył to już Claude Lévi-Strauss, „kiedy chce się poznać ludzi, należy patrzeć blisko siebie; ale żeby badać człowieka, należy się nauczyć sięgać wzrokiem daleko; aby odkryć właściwości, najpierw należy dostrzec różnice”⁴⁷.

⁴⁴ Por. M. Mauss, *Fragment planu ogólnej socjologii opisowej. Klasyfikacja i metoda obserwacji ogólnych zjawisk życia społecznego w społeczeństwach typu archaicznego (ogólne zjawiska swoiste dla wewnętrznego życia społeczeństwa)*, w: tegoż, *Socjologia i antropologia...*

⁴⁵ Por. M. Mauss, *Szkic o darze. Forma i podstawa wymiany w społeczeństwach archaicznych*, w: tegoż, *Socjologia i antropologia...*

⁴⁶ Por. M. Mauss, *Sposoby posługiwania się ciałem*, w: tegoż, *Socjologia i antropologia...*

⁴⁷ C. Lévi-Strauss, *Jean-Jacques Rousseau, twórca nauk o człowieku*, w: tegoż, *Antropologia strukturalna II*, przeł. M. Falski, Warszawa 2001, s. 43.

Zadaniem socjologii ogólnej w rozumieniu Maussa było badanie człowieka, sięganie wzrokiem daleko, odkrywanie praw i zasad, a nie poznawanie konkretnych ludzi. To pozostawiał etnografom, z sukcesem skupiając się na etologii społecznej. Być może właśnie dlatego, mimo braku osobistego doświadczenia terenowego, także i jemu przysługuje dziś miano autorytetu.

Bibliografia

- Burszta W.J., *Wymiary antropologicznego poznania kultury*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1992.
- Clifford J., *O autorytecie etnograficznym*, w: tegoż, *Kłopoty z kulturą: dwudziestowieczna etnografia, literatura i sztuka*, przeł. E. Dżurak, KR, Warszawa 2000.
- Clifford J., *Praktyki przestrzenne: badania terenowe, podróże i praktyki dyscyplinujące w antropologii*, przeł. S. Sikora, w: *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje*, wyb. M. Kempny, E. Nowicka, PWN, Warszawa 2006.
- Deliège R., *Historia antropologii*, przeł. K. Marczevska, Oficyna Naukowa, Warszawa 2011.
- Durkheim É., *Elementarne formy życia religijnego: system totemiczny w Australii*, przeł. A. Zadrożyńska, PWN, Warszawa 1990.
- Francuska antropologia kulturowa wobec problemów współczesnego świata*, red. A. Chwieduk, A. Pomieciński, PWN, Warszawa 2008.
- Geertz C., *Dzieło i życie. Antropolog jako autor*, przeł. E. Dżurak, S. Sikora, Warszawa 2000.
- Geertz C., *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, przeł. M.M. Piechaczek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005.
- Gellner E., *Pojęcie pokrewieństwa i inne szkice*, tłum. A. Bydłoń, Wydawnictwo Universitas, Kraków 1995.
- Hammersley M., Atkinson P., *Metody badań terenowych*, przeł. S. Dymczyk, Zysk i S-ka, Poznań 2000.
- Kaniowska K., *Opis: klucz do rozumienia kultury*, PTL, Łódź 1999.
- Kopczyńska E., *Metoda i pasja. Antropologia kulturowa Franza Boasa*, NOMOS, Kraków 2012.
- Lévi-Strauss C., *Jean-Jacques Rousseau, twórca nauk o człowieku*, w: tegoż, *Antropologia strukturalna II*, przeł. M. Falski, KR, Warszawa 2001.
- Lévi-Strauss C., *Wprowadzenie do twórczości Marcela Maussa*, w: tegoż, *Socjologia i antropologia*, przeł. M. Król, K. Pomian, J. Szacki, PWN, Warszawa 1973.

- Malinowski B., *Argonauci zachodniego Pacyfiku. Relacje o poczynaniach i przygodach krajozców z Nowej Gwinei*, PWN, Warszawa 1967.
- Mauss M., *Szkic o darze. Forma i podstawa wymiany w społeczeństwach archaicznych*, w: *Świat człowieka – świat kultury. Antologia tekstów klasycznej antropologii*, red. E. Nowicka, M. Głowacka-Grajper, PWN, Warszawa 2009.
- Mauss M., *Szkic o sezonowych przemianach społeczeństw Eskimosów. Studium z morfologii społecznej*, w: *tegoż, Socjologia i antropologia*, przeł. M. Król, K. Pomian, J. Szacki, PWN, Warszawa 1973.
- Paluch A.K., *Mistrzowie antropologii społecznej*, PWN, Warszawa 1990.
- Rygielska M., „Listy uwierzytelniające” etnografa, „Laboratorium Kultury” 2013, nr 2, s. 28–57.

Abstract

Non-baptistic epistemology. Constructing the space image in the Marcel Mauss' work

Marcel Mauss, in *Seasonal Variations of the Eskimo: a Study in Social Morphology*, assumes that a acknowledge of spacial context is necessary to acknowledge the culture in a whole and that should be a basis for investigating further aspects of the culture. However, he did not experience this context personally. Instead of that, Mauss focuses on few factors that – in a complex – give a general view on Eskimo living space. It is a starting point for research on another aspects of their culture (religion, legal and religious system, family life) and their seasonal variations. The aim of the article is to analyze Mauss' methods of creating space in his works, noting that instead of experiencin the field personally, he based on preceding ethnological works. Another aim is to show the methodological

bases of the “looking from the distance” method practised by Mauss.

Keywords: Marcel Mauss, spaces' construction, space, epistemology, Eskimo societies

Małgorzata Kołodziej

Doktorantka w Zakładzie Teorii i Historii Kultury Instytutu Nauk o Kulturze i Studiów Interdyscyplinarnych Uniwersytetu Śląskiego. Ukończyła kulturoznawstwo na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, specjalność Teoria i Antropologia Kultury. Swoje teksty publikowała m.in. w „Laboratorium Kultury” czy „Kulturze Popularnej”. Współredaktorka wieloautorskiej monografii naukowej *Patrzenie i widzenie w kontekstach kulturoznawczych* (2016).